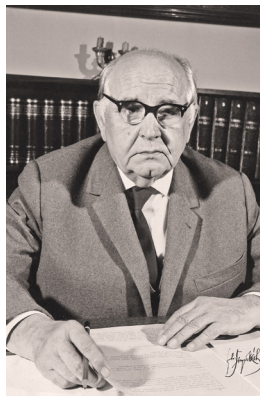

Miroslav Krleža

(1893–1981)

A 20. századi horvát irodalom kiemelkedő alkotója, az első világháború végétől aktív szereplője a politikai életnek is, szenvedélyes közíró, a modern horvát identitás dilemmáinak nagy hatású megfogalmazója, a Horvát Lexikográfiai Intézet alapító igazgatója.

Életének utolsó negyedszázadában már nemzeti klasszikusként tartották számon. Ugyanakkor kitűnően beszélte nyelvünket, alaposan ismerte a magyar történelmet és kultúrát.

Nem véletlen, hogy írói pályájáról két kismonográfia is született magyar nyelven (Bori Imréé 1976-ban jelent meg Újvidéken, Spiró Györgyé pedig Budapesten 1981-ben). És mintha örökön vitára kész szellemi alkatában a közös múlt magyar és horvát rebellise jelenne meg némelykor előttünk. Lőkös István irodalomtörténész joggal nevezte „croato-hungarus léleknek”. Gyakran állították róla, hogy minden politikai rendszernek gondja volt vele, mint ahogy neki is gondot jelentett minden politikai rendszer, amelyben élt és alkotott.

A pécsi hadapródiskola három évének elvégzése után 1911 őszén, húszesztendősen került ösztöndíjjal a Ludovika Akadémiára, ahol közel két esztendőt töltött, s ahonnan kalandos szökése után eltávolították. Hogy közelebb lépjünk személyiségéhez, bevezetésül két sokatmondó mozzanatot, ha úgy tetszik, sajátos képet kívánok fölidézni jellemzéséhez élete és pályája történetéből. Az egyik Fejtő Ferentől származik, aki 1935-ben jugoszláviai utazása során találkozott vele először Zágrábban. A magyar író egy lapszerkesztőt kérdezett az akkori horvát irodalmi világról: „Ki a legnagyobb regényírójuk? Lejegyeztem nehéz nevét: Miroslav Krleža. Ki a legnagyobb drámaírójuk? Habozik, aztán felel: Miroslav Krleža. Ki a legnagyobb esszéistájuk, legnagyobb költőjük? Talán az is Miroslav Krleža? – Igen, ha jól meggondoljuk, az is Miroslav Krleža.”

A másik képpel a zágrábi Krleža-emlékházban találkoztam. A Felsővárostól kissé északra fekvő domboldalon, az előkelő Tuškanac negyed kétszintes villájában. 1952-től lakott itt feleségével, ahol később berendezték az író múzeumát. 1962-es fénykép néz szembe a dolgozószobában a látogatóval. A Galeb (Sirály) nevű híres elnöki hajón hárman állnak a kormánynál egymás mellett, valahol a Niluson: Josip Broz Tito, Gamal Abden-Nasszer és Miroslav Krleža. A politikai hatalom birtokosai, mellettük pedig: az írófejedelem.

Élettörténetének bemutatása során nem az írói életmű tárgyalását szeretném a középpontba helyezni, hanem a Ludovika Akadémia egykori diákjának, e rendkívüli személyiségnek a pályáját, sorsának fordulatait, sokrétű tevékenységének területeit. Abban a meggyőződésben, hogy nemcsak Horvátország, hanem Közép-Európa szellemi életének is egyik klasszikusáról van szó, akinek munkássága több ponton is belevilágít a magyar kultúrába, hiszen nemegyszer éles politikai, művelődéstörténeti vitába száll közös múltunk számos magyar értelmezésével, miközben nem bánik kesztyűs kézzel a horvát hagyományokkal sem. A 19. századi nemzeti mítoszok olyan nagyszabású átértelmezésére, tagadására és egyúttal újraépítésére tett kísérletről van szó, amelyhez fogható tágabb régiókban a lengyel Stanisław Wyspiański és a magyar Ady Endre írói életművében találhatunk. Magyar szempontból pedig munkássága kivételes tükör művelődéstörténetünk jobb megértéséhez. A Krleža-jelenség magyarázatához természetesen szükség van a jelenség háttérének ismeretéhez is, amit a korabeli horvát világ és magyar–horvát viszony jelentett.

Az író 1893. július 7-én született Zágrábban, az akkori Duga (ma Radić) utca 7. szám alatt – emléktáblája mindenesetre e házon található. A helyi fáma

egyik változata szerint azonban nem ebben a házban jött világra, hanem kicsit lejjebb, egy szerényebb épületben. A hely nem esik messzire a horvát főváros mai főterétől, amelyet mindmáig csak *Jelašić-placként* emleget a köznyelv. Fölfelé görbül ez az utca, a két történelmi negyed, a Felsőváros és a Kaptol (Káptalanváros) között. Rögtön érdemes hozzátenni, hogy a Krleža-család többször költözött a kisfiú életének első éveiben. Többször nem távolodtak messzire a szülőháztól. Amikor a székesegyház fölötti utcában laktak, a Kaptol régies barokk hangulata tett rá nagy hatást. Apja, idősebb Miroslav Krleža városi tisztviselő volt, jellegzetes kispolgár, aki elvárta, hogy „felügyelő úrnak” szólítsák, egyetlen fiával szigorúan bánt. Édesanyja, akivel mindvégig bensőséges volt a kapcsolata, a háztartást vezette. Mindketten a horvát világ északnyugati fertályából származtak.

Társadalmi rétegét tekintve a család az alsó középosztályhoz tartozott. Kilencéves koráig velük lakott anyai nagyanyja, Terezija Drožar (Goričanec), aki kivételes hatással volt szellemi fejlődésére. A nagymama az eredeti *kaj* nyelvjárást beszélte, és a népi kultúra archaikus világát és gondolkodásmódját közvetítette unokájának. Magyarázatul: a horvát nyelvnek három fő nyelvjárása van, s évszázadok alatt mindegyiken értékes irodalom született. Zágráb beszélt nyelve is tulajdonképpen kaj, de itt kissé az egykori, horvattá vált német *purgerek* germanizmusaival színeződött el, a 19. század végére pedig a felsőbb rétegekben meghatározó lett az irodalmi nyelvi normának választott *što* nyelvjárás. Az írónak a kaj nyelvjárás a népi kultúrához és a nemzetté válás döntő szakaszát megelőző hagyományhoz jelentett kapcsolatot. Nagymamájától nem egyszer hallhatta, hogy ő még 1848 előtt járt iskolába.

Krleža születése idején lett Zágráb modern város, a horvátok által nemegyszer *satrapaként* említett Dragutin (alias: Károly) Khuen-Héderváry bán kormányzása alatt (1883 és 1903 között viselte ezt a hivatalt), akit központosítónak és magyarosítónak tartott a korabeli ellenzéki közvélemény, s ezt a képet rögzítette róla azután a horvát történetírás.

Egyértelműen a város fejlődéséről tanúskodik, hogy 1873-ra elkészült a Budapest–Zágráb–Fiume-vasútvonal, 1874-ben pedig megnyitották Zágrábban a horvát tanítási nyelvű Ferenc József Egyetemet. Az oktatási rendszer fejlesztéséért, a kulturális intézményekért sokat tett a báni kormányzat vallás- és oktatásügyi osztályának (kvázi minisztériumának) első embere, a kitűnő művészettörténész Iso Kršnjavi. Ekkor kezdődött a nevezetes „zöld patkó” megépítése a Pestre sokban emlékeztető Alsóvárosban, parkok sorozakoznak a pályaudvartól, köztük nagyszerű középületekkel, emlékművekkel, szökökutakkal, sétautakkal.

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen sorozatának 21. kötetében (Horvát-Szlavonország) Hranilović Henriktől olvashatjuk:

„Zágrábnak a 19. század végén a helyőrséggel együtt mintegy hatvanezer lakosa lehet, de már is olyan, mintha százezer főnyi lakosságú város volna. Nem csupán a mai nagyvárosi intézmények, minők a vízvezeték (1878 óta), a légszszeszívítás, a kitűnő csatornázás, az aszfaltburkolat, a lóvasút, a fényűzően felszerelt vendéglők és kávéházak kölcsönöznek Zágrábnak nagyvárosi külsőt, hanem az egyetemes, élénk művelődési élet is közemlékeivel és intézeteivel, derék lakóinak élénk mozgalmassága és műizlése, és egységes európai stílusban való építkezése in csaknem túlságig menő fenyűzés.”

Krleža később visszatekintve szülővárosa kispolgáriságát hangsúlyozta, gyakran német néven Agramnak említette, és „kételemes” városnak mondta némi közép-európai önálábecsüléssel, amikor már éveket töltött a Zágrábnál akkortájt tízszer több lakost számláló Budapesten.

Írónk születési esztendejében a jellegzetesen agrárországnak tekinthető Horvát-Szlavónországnak (területe ekkor 42 500 km², ami nagyjából megfelelt a korabeli Dunántúlnak) Zágráb a fővárosa. A társország államjogi helyzetét az 1868-as magyar–horvát kiegyezés törvénye szabályozta. Sajátos autonómiát jelentett ez, a közigazgatás élén álló horvát bánt a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével az uralkodó nevezte ki. Számottevő önállósága volt Horvátországnak, ez a gyakorlatban a belügyek, az igazságügy, valamint a vallás- és közoktatásügy intézésére terjedt ki, és széles körű anyanyelvhasználatot jelentett. Egy ideig úgy látszott, a társországi helyzettel, a gazdasági fejlődéssel meg van elégedve a társadalom többsége, a század végére azonban egyre jobban felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek, magyarellenes megmozdulásokra, tüntetésekre került sor. A 20. század elején a politikai ellenzék és a középírétegek körében ismét erőre kapott a délszláv egység gondolata.

A kisfiú hatéves korában a kaptoli elemi iskolában kezdte tanulmányait. Négy évig járt ide, s kitűnő eredménnyel végzett. Így idézte később tanítóját: „Kitől tanultam valamit? Legtöbbit Josip Klobučartól: horvátnak lenni, hinni az emberben, az ember küldetésében, és abban, hogy biztos út vezet a jövő felé.” 1903-ban került az alsóvárosi királyi főgimnáziumba. A korábban lelkiismeretesen ministráló kisfiú ekkor elvesztette érdeklődését a vallás iránt, egyértelmű lett irodalmi érdeklődése, osztálytársával házi előadásban bemutatták első drámáját. Harmadikban több tárgyból megbukott, osztályt kellett ismételnie, és ezután a felsővárosi gimnáziumban folytatta tanulmányait. Súlyos dilemmát jelentett a családnak a fiú továbbtanulásának kérdése, végül egy rokon

javaslatára és apja ellenkezésének dacára a pécsi hadapródiskolát választották, ahol magyar–horvát osztályt nyitottak.

Ekkoriban a dunántúli város a Mecsek alatt nagyjából akkora volt, mint a Sljeme alatti Zágráb. 1908 őszén néhány hónap alatt megtanult magyarul, ahogy később Gerner Erzsébet (alias Eliza) zágrábi színésznőnek mesélte, az első év elején azt kérte tanáraitól, hogy addig ne feleltessék, amíg nem beszéli a nyelvet. Pécssett kezdődtek „magyar évei”, amelyekről így ír Krešimir Nemec, kortárs horvát irodalomtörténész: „látható nyomokat hagytak Krleža műveiben. Sőt, talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a magyar komponens tematikai tekintetben az egyik legfontosabb hatóerő a krležai irodalmi opuszban.” Đorđe Zelmanović és Lőkös István ezeknek a meghatározó éveknak a történéseit a Hadtörténelmi Levéltár Krleža-gyűjteményének alapján foglalták össze alaposan. Valójában a magyar irodalommal is a pécsi hadapródiskolában találkozott: „Tizenöt éves koromban Petőfi volt az első olvasmányom. Amikor húsz évvel később írtam róla, igyekeztem visszaidézni első rajongásomat Kossuth forradalmának e tragikus bárdja iránt.” Az 1910–11-es tanév eredményei alapján kitűnő tanuló volt, 54 diák közül az 5. helyre rangsorolták. Jeles tanulmányi eredménye alapján 1911-ben édesapja kérelmet nyújtott be, hogy fia a hadapródiskola III. évfolyamának befejezése után tanulmányait a felsőbb képezést nyújtó Ludovika Akadémián folytathassa teljesen díjmentes, államköltséges helyen. A kérelmet a hadapródiskola parancsnoksága „Szorgalmas s tehetségénél fogva kilátást nyújt, hogy igen jól meg fog felelni” – megjegyzéssel támogatta.

Egy álmodozó a Ludovika Akadémián

A felvételi vizsgán megfelelt és testileg alkalmasnak talált Krleža Frigyes 1911 szeptemberétől a Ludovika I. évfolyamán folytathatta tanulmányait, ahol a 2. gyalogos században kapott beosztást. Megjegyzendő, hogy horvát tiszti utánpótlásra is szükség volt, hiszen a magyar királyi honvédség keretén belül létezett négy horvát vezényleti nyelvű gyalogos- és egy huszárezred.

Később úgy emlékezett az író, hogy Petőfi *Apostol*ának majdnem kész fordításával érkezett meg Budapestre. A Ludovika Akadémia új fejezetet jelentett életében. Új tapasztalatokat, szélesebb látókört nyújtott számára. Több mint negyedfél évtizeddel később láttató erővel festette meg a magyar főváros nagyságát és nyomorúságát útirajzában (*Magyarországi kirándulás 1947-ben*). Tanulmányi eredményei itt sem rosszak, ám idejének jelentős részét olvasmányainak

szentelte: világirodalomtól a filozófiáig, és egyre jobban érdekelte a politika. Nem tanulság nélküli, miképpen jellemezték ludovikás tanárai az 1912–1913-as tanév félévzáratakor. Csak két rövid példával: „igen jó tehetség, élénk felfogással, igen olvasott és művelt, kevésbé szorgalmas, néha elbizakodottságot árul el”; „Álmodozó természet, fellengzős. Filozófiával foglalkozik, anélkül, hogy e tanulmányokból hasznot bírna húzni. Az onnan merített téves felfogásait a többi tantárgyba, sőt az életbe is átviszi. Ennél fogva semmit sem produkál, bár elég tehetséges. Nem ide való.” Az egyik oktató még azt is hozzáfűzte: „nagy horvát.” A hadgyakorlatokon megismerhette Magyarország számos táját, a fővárosban pedig a századelő magyar ifjúságának polgári radikális Galilei-körét. Ugyanakkor magával ragadta a délszláv népek egyesülésének a látomása, a növekedő feszültség a Balkánon. 1913 májusában romantikus kalandra vállalkozott, Szerbiába szökött, hogy jelentkezzen a szerb hadseregbe, „de – ahogy kései útirajzában megjegyezte – semmit nem lehetett elintézni”. A Ludovikán nem derült fény erre az útjára. Egy évvel később pedig egészségügyi okokból kért szabadságot, és újabb szökési kísérletet tett. A lezárt magyar–szerb határ miatt nyugati kerülővel indult útnak. Párizson, Marseille-en át jutott el Szalonikibe, ahol megkereste a szerb hadsereg görögországi képviselőjét, Miloš Vasić tábornokot, akinek átadta papírjait, onnan Szkopjébe utazott, ahol dokumentumok híján kémnek nézték és letartóztatták. Börtönbe került, internálták, kihallgatták, majd egy szerb őrnagy rokonszenvének köszönhetően nem lőtték agyon, s átvitték Belgrádba, ahonnan sikerült megszöknie: az őt kísérő csendőrt kocsmába hívta s leítatta – mesélte 1935-ben a történetet Fejtő Ferencnek –, majd magyar vasutasok csempészték át egy hordóban Zimonyba, ahol azután a helyi hatóságok letartóztatták. Szökését természetesen észlelték a Ludovikán. Az 1913. május 10-én megtartott főtanári értekezleten súlyos természetű fegyelmi kihágás miatt javasolták az eltávolítását az intézetből. Az elbocsátáshoz azonban a Honvédelmi Minisztérium addig nem járult hozzá, amíg hollétét meg nem állapították. Miután édesapja 1913. május 23-án arról tájékoztatta az Akadémiát, hogy tudomása szerint fia Konstantinápolyban tartózkodik, július 3-án határozatot hoztak Krleza Frigyes elbocsátásáról a katonai nevelésből visszamenőleges dátummal, 1913. május 15-ével. Mondhatnók, cselekedetéhez képest kevéssel megúszta. A Krleža-kutatók erről a szerbiai szökésről nem találtak hiteles levéltári dokumentumokat. 2014-ben jelent meg egy „független kutató”, Danko-David Slović tanulmánya *Krležáról másképpen* címmel erről az esetről. Elég homályos ez a történet, állítja a szerző, megvilágításához szükséges volna figyelembe venni a korabeli osztrák–magyar, illetve szerb katonai hírszerzés

módszereit. Fölállítja azt a meglepő tézisé, miszerint az akadémiai növendék föltehetően nem önmagától szánta magát erre az útra, hanem az osztrák–magyar hírszerzés utasításait követte. Szerbiában kémgyanúsként kezelték, ám különös esetnek tartották. Úgy vélték, a szerb hadsereg önkénteseként vagy kivégzett kémként nem sokat érne nekik, inkább visszaküldik, hiszen a vezérkari tiszti pálya előtt álló fiatalembert esetleg még használni tudják. A merész hipotézis azzal is érvel, s erről maradt is följegyzése Krležának, hogy 1924-ben Bécsben találkozott Max Rongéval, az osztrák–magyar katonai hírszerzés irányítójával, aki nevével szerepel az író életművét lezáró *Zászlók* című ötkötetes regényben. Végso soron azonban kevés minderről a bizonyító tényanyag.

A horvát irodalmi és ideológiai élet küzdelmeiben

1913 és 1914 az írói próbálkozások évei voltak Krleza számára, ekkor jelentek meg nyomtatásban első írásai. Több műfajban is próbálkozott: elsősorban drámákkal és költeményekkel. A világháború kitörése után behívták katonának, először tartalékos tiszti iskolán szolgált, 1916-ban hadapródként századparancsnok, majd tébécégyanúval gyógykezelték. Volt alkalmá közben Budapesten is járni, a *Világ* szerkesztőségében találkozott például Kosztolányi Dezsővel. 1916-ban a galíciai frontot szintén megtapasztalhatta, 1917-ben a pozsegai kisegítő századnál szolgált, majd a zágrábi kerületi parancsnokság fordítói részlegénél. Nagy lelkesedéssel fogadta az oroszországi forradalom híreit, kapcsolatban volt a baloldali mozgalmak képviselőivel.

Megjelentek újabb művei, sok műfaji-szemléleti újítással, 1918 végén született például a *Szent István napi búcsú* (Kraljevo) című apokaliptikus hangulatú expresszionista drámája. Az év nyaratól vehemens publicisztikai írásokban bírálta a magyar politikát, főleg Tisza István személyét, de nem kímélte később a Zágrábba érkező szerb hadsereg tisztjeinek köszöntésére rendezendő gyűlés résztvevőit sem. Gyökeres társadalmi változást várt a háborús apokalipszis után, mint annyi értelmiségi kortársa Magyarországon is. A berendezkedő Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot is ezért meglehetősen kritikával fogadta. Újabb és újabb, nemegyszer botrányig fajuló politikai és ideológiai vitákba bonyolódott.

1919-ben kéthetente megjelenő baloldali lapot indított barátjával, Szabó Dezsőre emlékeztető vitriolos stílusban utasította el a horvát irodalom általa túlhaladottnak tekintett hagyományát. Ady halálakor nekrológban emlékezett a magyar költőre.

Magánéletében fontos változás következett 1919 novemberében: házasságot kötött Leposava (Bela) Kangrgával, aki később a Horvát Nemzeti Színház színésznőjeként futott be karriert. Feleségével egy Kapronca környéki faluba, Duga Rijekába költöztek. A következő évben az író belépett a Kommunista Pártba, majd amikor a hatóságok betiltották a pártot, az ő bemutatandó drámáját is kivették a színház repertoárjából. Zágrábba visszaköltözve nehéz körülmények között éltek, ám hatalmas energiával készítette újabb irodalmi műveit. Regényt írt, drámákat, a horvát irodalmi folyóiratoknak rendszeres szerzője volt. Az új délszláv állam megszületése utáni évtizedben fokozatosan a horvát irodalmi és ideológiai élet megkerülhetetlen alakjává lett, 1923-ban már napvilágot látott összegyűjtött műveinek első kötete. A szovjet államban messianisztikus eszméinek megvalósulását látta, Leninre mint a „történelem egyik legnagyobb hipnotizőrjére” tekintett. Krleža azon – nem kevés – európai értelmiségiek közé tartozott, akiket megszádított a bolsevizmus mákonya. 1925-ben a Szovjetunióba utazott, ahol nyilvános előadásokat tartott, Moszkvában Lunacsarszkijjal is találkozott, s leróta tiszteletét Lenin sírjánál. Szuggesztív képekben mutatta be a szovjet hétköznapiakat saját érzelmein keresztül egy évvel később megjelent *Kirándulás Oroszországba* című írásában. Újabb folyóiratát betiltották, sőt a királyi diktatúra Jugoszláviájában (1929-től ez már az ország neve) letartóztatták, s kommunista propaganda vádjával hallgatták ki. Ekkor kezdte írni irodalmi életművének egyik fontos darabját, az elbeszélésekből és három drámából álló *Glembay-ciklust*, a horvát nagypolgárság fölemelkedéséről és széthullásáról. Az 1930-as években vitathatatlanul a horvát irodalom élvonalába emelkedett, egyre-másra jelentek meg fontos regényei, elbeszélései, esszéi, vitairatai. Nyughatatlan szelleme, következetes formai igényessége a dogmatikus baloldallal is nemegyszer szembe állította. 1936-ban született meg nagyszabású, túlzás nélkül horvát eposának nevezhető műve, a 34 balladából álló sorozat: az *Éjtszakának virrasztója*. Petrica Kerempuh, az énekmondó garabonciás diák horvát Thyl Eulenspiegel történetei ezek, a horvát paraszti sors drámai panaszai. Az archaikus kaj nyelvjárásban írt verseket magyarul Csuka Zoltán értő átültetésében olvashatjuk. Joggal állítják a kutatók, hogy érezhető bennük Ady kuruc verseinek hatása, a magyar költő biblikus soraira is emlékeztetve a magyar befogadót. Újabb drámákat és regényeket írt ennek az évtizednek a végén, és ismét meg kellett ütköznie a cenzúrával, lapjainak betiltásával. Kétség nem fér hozzá, ekkor már a horvát irodalom első írójának tekintették, azonban az elismerések, díjak mellett is számolnia kellett az autoriter politikai rendszer retorzióival, a sematikus jugoszláv kommunista párt ideológusai részéről pedig újabb és újabb támadásokkal.

1941 áprilisában a Német Birodalom és Olaszország inváziója vetett véget az első jugoszláv államnak; Horvátországban német és olasz befolyás alatt szélső-jobboldali totalitárius állam jött létre. Az usztasa rendszer ellenségének tartotta Krležát, többször is letartóztatták, de ismertsége és népszerűsége miatt súlyosabb megtorló intézkedést nem foganatosítottak ellene. Amikor megkezdődött a partizánharc, az író nem vállalta a kivonulást az erdőbe, inkább túlélésre rendezkedett be. Elszigetelten élt ezekben az években, időnként a rendszer szervezetéhez tartozó dr. Vranesić szanatóriumában húzhatta meg magát (akinek segítségét 1945-ben nem tudta meghálálni, az orvost kivégeztette a kommunista hatalom). Ezekben az években nem jelenhettek meg írásai, legfeljebb naplóföljegyzéseit folytatta. Ám 1943-ban a Független Horvát Állam vezetője, Ante Pavelić rendelte magához az író, és a rendszer kultuszminiszterével, Mile Budakkal közösen együttműködésre akarták rávenni, magas kulturális hivatalokat ajánlottak neki, de nem állott kötélnék.

Jugoszlávia írófejedelme

Eljött azután a háború vége, amikor megszületett a második jugoszláv állam, az egypártrendszerű népköztársaság – kegyetlen bosszú és vérontások közepette. A kultúra területén az író egykori kommunista vitapartnerei jutottak hatalomra, így neki csak Tito támogatásának köszönhetően nem lett semmi bántódása, és részt vehetett a Jugoszláv Írószövetség megalakításában. 1947-ben a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották, majd hamarosan ő lett a testület alelnöke. Ennek az évnek a végén került sor Tito marsall és delegációjának magyarországi ünnepélyes látogatására. Ebből az alkalomból látogatott 37 év után ismét Magyarországra Miroslav Krleža, utazásáról hosszabb esszében adott számot (*Izlet u Madarsku 1947 – Kirándulás Magyarországra, 1947*), amely csak évekkel később látott napvilágot. Útirajz és visszaemlékezés a pécsi és budapesti időkre, szenvedélyes részletekkel, nosztalgia keveredik benne a győztes elégtételének hangoztatásával, a magyar múlt ostromozásával.

Jó fél esztendő múlva következett el a kommunista fordulat, amikor a Szovjetunió kiátkozta az általa eretneknek tekintett Jugoszláviát. Az író egyértelműen támogatta a hivatalos jugoszláv politikát és a pártvezért, akinek 1948-tól bizalmas tanácsadói köréhez számított. Krleža így hamarosan a jugoszláviai kultúrpolitika egyik meghatározó személyisége lett. 1950-ben Párizsban ő szervezhette a délszláv népek középkori művészetét bemutató nagyszabású kiállítást,

amelynek katalógusa *Zlato i srebro Zadra* (*Zára aranya és ezüstje*) címen jelent meg a következő évben Zágrábban. Széles körű műveltsége és tájékozottsága arra ösztönözte, hogy kialakítsa elképzelését egy délszláv enciklopédia szükségességéről és koncepciójáról. Kezdeményezése sikerrel járt. 1950 őszén ezzel a céllal alakult meg Zágrábban a Lexikográfiai Intézet, amelynek ő lett az első igazgatója, s gyakorlatilag élete végéig megtarthatta ezt a pozíciót. 1952-ben költözött feleségével a Gvozdra, a Tuškanac elegáns villájába, és ennek az évnek októberében ő tartotta Ljubljanában a fő referátumot a jugoszláv írók III. kongresszusán, éles bírálattal illetve az úgynevezett szocialista realizmus szűk látókörű értelmezését. Hatvanadik születésnapjára elindították műveinek új összkiadását.

A jugoszláv kommunista pártot sem kímélték a belső frakcióharcok, 1954-ben félreállították Milovan Djilast, Tito régi harcostársát, akivel korábban hősünknek is volt számos konfliktusa. Az Írószövetség plenumán Krleža ekkor a pártvezér vonalát követve elítélte a liberális törekvéseket és a túlzó modernista próbálkozásokat az irodalomban.

Az 1950-es évek közepétől vitathatatlanul országos megbecsülést élvezett, megismerhették az olvasók régebbi és új műveit. Nemzetközi híre is nőtt, számos nyelvre, köztük magyarra is lefordították a műveit. A Nobel-díjat 1961-ben a délszláv irodalmak képviselői közül ugyan pályatársa, Ivo Andrić kapta meg, hazai tekintélyét ez azonban nem csorbította, ha írói önérzetét bántotta is. Az irodalmi élet napi harcaitól ekkor már távol tartotta magát. Naponta járt be a Lexikográfiai Intézetbe, nagy energiával szervezte az enciklopédia szerkesztésének munkáját. A kulturális közélet meghatározó szereplője lett, az 1960-as évek elejétől ő volt a Jugoszláv Írószövetség elnöke. Ezt az időszakot bizvást a második jugoszláv állam fényes éveinek tekinthetjük, amikor Tito országának tekintélyét az úgynevezett el nem kötelezett államok mozgalmában játszott szerepe is erősítette. Ha használhatjuk Miroslav Krležával kapcsolatban az „írófejedelem” megnevezést, akkor ez elsősorban erre az időszakra lehet érvényes. Ha nem is abban az értelemben, ahogy például Jókai vagy Sienkiewicz volt írófejedelem a 19. század végén a historizmus koráramlatának és kultuszának megfelelően, és nem is úgy, mint nálunk Illyés Gyula, aki korántsem volt olyan közvetlen baráti kapcsolatban a pártvezérrel, mint horvát pályatársa. A gvozdi villában létrehozott emlékmúzeum berendezése, hangulata megerősíti a látogatóban az írófejedelem képzetét, aki a nemzet történetmondója és tanítója egyben, akinek a szavára a legnagyobbak – vagy diktatúrában a legnagyobb – is odafigyelnek. Akinek munkásságáról tetemes mennyiségű irodalomtörténeti-kritikai méltatás született.

1969-ben jelent meg első alkalommal Predrag Matvejević kánont építő interjúkötete a mesterrel (*Razgovori s Krležom – Beszélgetések Krležával*), amelyet újabb és újabb kiadások követtek. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából a Jókai-jubileumhoz hasonló megemlékezéseket tartottak Belgrádtól Újvidéken át Zágrábig, ahol kiállítás nyílt életművéről. Az ünneplés egy álló hétig tartott. Szarajevóban megjelent összes műveinek kiadása.

Életének utolsó szakaszában is tevékenyen dolgozott, 1962-től a *Forum* című folyóirat fõmunkatársa volt, s tovább foglalkoztatta az a kérdés, mit jelenthet a horvát nemzeti identitás a „testvériség – egység” jelszavát hirdető Jugoszláviában. Ez idõ tájt kezdett hozzá életmûve nagy összegező regényének, a *Zászlóknak* a megírásához. Visszatérés volt ez szellemi éréseinek meghatározó korszakához, az első világháború idejéhez. A regény főhősének, hasonmásának „érzelmi iskoláiról” van szó: 1913 és 1922 között, nagyszabású történeti és mentális panorámát mutat ez a mű Közép-Európáról (benne Budapestről) és a Balkánról. Magyarul sajnos csupán első négy kötete látott napvilágot 1965-ben, pedig a befejező, később megjelent kötet summája a világháború utáni világról – benne a magyar kapcsolatokról – fontos része az egész műnek.

1967-ben Krleza is aláírta a horvát irodalmi nyelv elnevezéséről és helyzetéről kiadott, számos horvát kulturális intézmény által is elfogadott nyilatkozatot, amelyben a horvát nyelv önállósága mellett tettek hitet. A hivatalos szervek szankciókat léptettek életbe az aláírók ellen. Tito elnök magához kérte az író, aki még a pártból való kilépését is fölajánlotta ekkor. Végül csupán a horvát központi bizottsági tagsága alól kért fölmentést. Eredménnyel zárult nagy vállalkozása: a *Jugoszláv Enciklopédiának* 1971-ben látott napvilágot utolsó, 8. kötete. Amikor ennek az évnek a tavaszán a prágai tavaszra emlékeztető reformmozgalom kezdődött Horvátországban, az író nem kívánta ugyan támogatni, ám amikor a központi hatalom türelmetlenül felszámolta a törekvéseket, több alkalommal is interveniált letartóztatott értelmiségi barátai-ismerősei ügyében. Visszaemlékezések szerint az idős Krleza jóval megengedőbben tekintett vissza az 1918 előtti Magyarországra, mint korábbi írásaiban, nemegyszer hiányolta a közös múlt emlékeztétét horvát értelmiségi közegekben. Az irodalmi konvenciókkal szakító, rebellis hajlamú fiatalembernek öregkorára megmaradtak régimódi gesztusai, rendre kezet csókolta a hölgyeknek. Igazi gavallér mozdulatával hajolt például a tévékamera előtt a jugoszláv first lady, Jovanka asszony kezéhez.

1980 májusában elhunyt Tito marsall, a második jugoszláv állam megalapítója és összetartója. A következő év tavaszán pedig eltávozott az élő sorából Bela asszony, aki több mint hat évtizeden keresztül volt az író élettársa. Ezt a csapást

nem könnyen viselte. Nem sokkal később, 1981. december 29-én Miroslav Krleža élete is véget ért. Az író halála után nagyszabású irodalomtörténeti összegzések (Stanko Lasić kronológiája, 1982 és Eneš Čengić négy kötetbe foglalt beszélgetései az íróval, 1986) adtak számot munkásságáról.

Krleža életműve és emlékezete Magyarországon

Magyarországon először 1935-ben Fejtő Ferenc adott hírt a horvát író munkásságáról a *Nyugatban* (majd említett könyvében), néhány évvel később pedig Németh László. Első igazi sikerét nálunk a *Glembay Ltd.* című drámájának 1958-as bemutatója jelentette a Nemzeti Színházban. 1959-ben láttak magyarul napvilágot *Petrica Kerempuh* balladáit, azután 1965-ben a budapesti Európa és az újvidéki Forum Kiadó válogatása: hat vaskos kötet az életműből (egyenként 3250 példányban). Az 1960-as és 1970-es években nem egy hazai színházban bemutatták darabjait, amelyeket általában tetszéssel fogadott a közönség. Az 1980-as évek közepétől a válság felé tartó Jugoszlávia iránti kíváncsiság megcsappanásával Krleža iránt is mintha csökkent volna az érdeklődés Magyarországon. A közép-európai irodalmakkal foglalkozó irodalomtörténészek azonban rendszeresen napirenden tartották emlékezetét. 2011 márciusával kezdődött új fejezet a történetben, amikor az Országos Széchényi Könyvtárban kiállítás nyílt *A magyarul tudó horvát klasszikusról*. Viszonylag rövid ideig volt csak látható, de hatásos visszhangot keltett a hazai médiában. És ebben az esztendőben érkezett Budapestre Zágráb város ajándéka, Maria Ujević Galetović szobrászművész egész alakos Krleža-szobra 2011. június 17-től ott áll a Ludovika téren.

Irodalom

- Bori Imre: *Miroslav Krleža*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976.
- Čengić, Eneš: *S Krležom iz dana u dan*. I–VI. kötet. Zagreb, (k. n.), 1986, 1990.
- Gerner, Eliza: *Oproštaj s Gvozdom (Razgovori s Krležom)*. Zagreb, Birotisak, 1993.
- Krleža Frigyes akadémikus. Iratok Miroslav Krleža katonai tanulmányairól. *Kortárs*, 32. (1988), 12. 115–126.
- Lasić, Stanko: *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1982.
- Lőkös István: *Od Kaptola do Ludoviceuma. (A Kaptoltól a Ludovikáig)*. Budapest, (k. n.), 2013.

- Lőkös István: *A Dráván túl és innen. Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink*. Budapest, Nap Kiadó, 2017.
- Matković, Marijan: *Miroslav Krleža. Život a djelo*. Zagreb, (k. n.), 1988.
- Matvejević, Predrag: *Razgovori s Krležom*. Zagreb, (k. n.), 1969.
- Nemec, Krešimir: *Glasovi iz tmine (Krležološke rasprave)*. Zagreb, Naklada Ljevak, 2017.
- Spiró György: *Miroslav Krleža*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981.
- Zelmanović, Đorđe: *Kadet Krleža*. Zagreb, (k. n.), 1987.